

УДК 343.1+343.21

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.20>

ДОСВІД ВІРМЕНІЇ ТА ГРУЗІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Вознюк А.А.,

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем протидії злочинності
навчально-наукового інституту поліцейської діяльності
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-3352-5626*

Вознюк А.А. Досвід Вірменії та Грузії у забезпеченні кримінально-правової протидії організований злочинності.

У статті досліджено досвід Вірменії та Грузії щодо вдосконалення кримінально-правових механізмів протидії організований злочинності та злочинному впливу. Проведено порівняльний аналіз підходів цих держав до криміналізації феномену злочинного впливу та боротьби з механізмами його соціального відтворення. Особливу увагу приділено правовому регулюванню діяльності «угруповань, що є носіями кримінальної субкультури» (Кримінальний кодекс Вірменії), а також криміналізації статусу «вора в законі» (Кримінальний кодекс Грузії), які відображають різні моделі реагування на стійкі форми організованої злочинності. Встановлено, що модель Вірменії має комплексний характер і спрямована на охоплення не лише конкретної злочинної діяльності, а й структурної організації та ідеології злочинного середовища. Грузинський підхід демонструє жорстку криміналізацію символічного статусу як джерела латентного злочинного впливу, водночас викликаючи сумніви щодо відповідності принципам юридичної визначеності та індивідуалізації кримінальної відповідальності.

У ході дослідження обґрунтовано, що чинна редакція примітки 1 до ст. 255 Кримінального кодексу України, яка визначає злочинний вплив переважно через функціональні ознаки, потребує доповнення більш глибокими характеристиками, які відображають субкультурний, ідеологічний та організаційний вимір цього явища. Запропоновано розширити дефініцію злочинного впливу шляхом включення ознак, пов'язаних із встановленням норм злочинної субкультури, вирішенням конфліктів неправовими методами, наданням кримінального статусу в межах ієрархії. Окремо проаналізовано механізми спеціальної цивільної конфіскації майна, запроваджені в Грузії, які дають змогу ефективно усувати фінансову основу злочинного середовища. Аргументовано доцільність упровадження подібних механізмів в Україні.

Також звернуто увагу на відсутність у чинному законодавстві України належних заохочувальних норм щодо спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані зі злочинним впливом (крім ст. 255 КК України), що обмежує можливості послаблення організованих злочинних структур. Запропоновано внести зміни до ст. 255-1 і ст. 255-3 КК України, передбачивши можливість звільнення від кримінальної відповідальності у разі добровільної відмови від злочинної діяльності та сприяння органам правопорядку.

Ключові слова: злочинний вплив, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, співучасть, кваліфікація, кваліфікуючі обставини, кримінальна субкультура, майно, цивільна конфіскація, необґрунтовані активи, криміналізація, авторитет, протидія.

Vozniuk A.A. The experience of Armenia and Georgia in ensuring criminal-legal counteraction to organized crime.

This article examines the experience of Armenia and Georgia in refining criminal law mechanisms to combat organized crime and criminal influence. A comparative analysis is conducted of these countries' approaches to the criminalization of criminal influence and the mechanisms underpinning its social reproduction. Particular attention is given to the legal regulation of «groups that are bearers of criminal subculture» (Criminal Code of Armenia) and the criminalization of the «thief-in-law» status (Criminal Code of Georgia), representing two distinct models for addressing persistent forms of organized crime. It is established that the Armenian model employs a comprehensive approach targeting not only specific

criminal acts, but also the structural organization and ideology of the criminal milieu. Conversely, the Georgian approach enforces strict criminalization of symbolic status as a source of latent criminal influence, though it raises concerns about its compliance with the principles of legal certainty and individualized liability.

The study substantiates that the current version of Article 255-1 of the Criminal Code of Ukraine – primarily focused on functional criteria – requires enhancement with deeper characteristics reflecting subcultural, ideological, and organizational dimensions. It proposes expanding the definition of criminal influence to include elements related to the establishment of criminal subcultural norms, resolution of conflicts through unlawful means, and conferral of criminal status within a criminal hierarchy. Additionally, the article analyzes Georgia's special mechanisms for civil confiscation of property, which effectively undermine the financial foundations of criminal entities, and argues for the implementation of similar mechanisms in Ukraine.

Attention is drawn to the absence of sufficient incentivizing provisions in the current Ukrainian legislation – beyond Article 255 – that recognize special grounds for exemption from criminal liability in crimes involving criminal influence. This gap limits the potential to weaken organized criminal structures from within. Consequently, the article proposes amending Articles 255-1 and 255-3 of the Criminal Code of Ukraine to introduce the possibility of exemption from criminal liability in cases of voluntary renunciation of criminal activity and cooperation with law enforcement agencies.

Key words: criminal influence, criminal liability, criminal offense, complicity, qualification, aggravating circumstances, criminal subculture, property, civil confiscation, unexplained assets, criminalization, authority, counteraction.

Постановка проблеми. У сучасних умовах еволюції організованої злочинності та глобалізації її проявів ключового значення набуває вдосконалення кримінально-правових інструментів протидії злочинному впливу як особливо стійкій формі кримінальної поведінки. Важливо розуміти, що, як слушно зауважують вчені, мафії – це не просто кримінальні утворення, які можна перемогти посиленням правоохоронних органів. Натомість, вони є соціально-економічними явищами, що виникають у відповідь на неспроможність легітимних інститутів ефективно керувати територіями, в'язницями та ринками [1]. Саме тому особливої уваги потребує правове реагування на феномен злочинної субкультури – системи норм, ієрархії та практик, що підривають авторитет державної влади та формують паралельну кримінальну юрисдикцію, передусім у пенітенціарному середовищі. Злочинна субкультура є не лише джерелом вторинної криміналізації, а й чинником, який сприяє транснаціональному поширенню організованої злочинності.

У цьому контексті порівняльно-правовий аналіз підходів різних держав до криміналізації злочинного впливу має важливе значення для розвитку національної доктрини кримінального права. Особливу цінність становить досвід країн, що пройшли шлях глибокої реформи кримінального законодавства у сфері протидії організованій злочинності та злочинній субкультурі – зокрема, Грузії та Вірменії.

У *Кримінальному кодексі Грузії* (далі – КК Грузії) вперше на пострадянському просторі було запроваджено модель криміналізації самого факту перебування особи у статусі «вора в законі», що стало важливим практичним інструментом деідеологізації злочинного середовища. Натомість у *Кримінальному кодексі Вірменії* (далі – КК Вірменії) сформовано концепцію «угруповання, що є носієм кримінальної субкультури», яка дає змогу більш комплексно охоплювати як організовані форми злочинної діяльності, так і соціальні механізми їх відтворення.

Для українського законодавця ці моделі становлять особливий науковий і практичний інтерес. У новітній редакції статей 255–255-3 *Кримінального кодексу України* (далі – КК України) вже започатковано системне законодавче регулювання протидії злочинному впливу. Водночас визначення злочинного впливу та підстави кримінальної відповідальності за його встановлення або поширення зазнали серйозної критики з боку науковців [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9]. Лунали навіть пропозиції щодо вилучення ст. 255-1 з тексту КК України [10, с. 233; 11, с. 44–51]. Тому аналіз зарубіжного досвіду відкриває додаткові напрями для подальшого вдосконалення цього блоку норм.

Метою цієї статті є комплексне дослідження законодавчих моделей Вірменії та Грузії у сфері кримінально-правової протидії організованій злочинності й злочинній субкультурі, а також формулювання на цій основі обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення українського кримінального законодавства. Особливу увагу приділено аналізу дефініцій злочинного впливу та його ознак; підходів до криміналізації лідерства у злочинному середовищі; а також механізмів спеціального звільнення від кримінальної відповідальності як інструменту деструкції злочинних об'єднань.

Стан опрацювання проблематики. Питання протидії злочинному впливу та злочинній субкультурі в межах організованої злочинності посідають вагоме місце у сучасній доктрині криміналь-

ного права. В українській науці цій проблематиці присвячено праці таких авторів, як О.О. Бахуринська, В.О. Гацелюк, Л.М. Демидова, О.О. Дудоров, О.О. Кваша, І.В. Красницький, С.Г. Киренко, В.В. Малюк, Р.О. Мовчан, А.О. Нікітін, О.В. Околіт, С.О. Павленко, В.Г. Севрук, У.В. Терех, П.Л. Фріс, І.П. Фріс, С.С. Чернявський, Г.З. Яремко та інші. Проте в українській науці досвід Вірменії та Грузії у цій сфері ще не отримав належного глибокого висвітлення.

Необхідність системного вивчення цієї проблематики з урахуванням зарубіжного досвіду зумовлюється як практичними викликами (посилення злочинної субкультури у місцях несвободи, поширення злочинного впливу на цивільне суспільство), так і потребами розвитку національної кримінально-правової політики.

Виклад основного матеріалу. Аналіз зарубіжного досвіду криміналізації злочинного впливу та протидії злочинній субкультури має важливе значення для вдосконалення національної правової політики України у сфері боротьби з організованою злочинністю. У цьому контексті особливий інтерес становлять моделі, розроблені в правових системах Вірменії та Грузії, які демонструють різні підходи до правового визначення феномена злочинного впливу, його криміналізації та механізмів притягнення до відповідальності учасників злочинного середовища. Дослідження цих моделей дає змогу виокремити перспективні напрями подальшого розвитку українського кримінального законодавства та сформулювати рекомендації щодо його удосконалення.

І. Угруповання, що є носієм кримінальної субкультури (ст. 323, 324 КК Вірменії), та злочинний вплив (ст. 255-1 КК України): досвід Вірменії та перспективи вдосконалення КК України

У сучасному кримінальному праві одним із ключових інструментів протидії організованим злочинності є інститут злочинного впливу. Відповідно до примітки 1 до ст. 255 КК України, під злочинним впливом розуміються будь-які дії особи, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям сприяє, спонукає, координує або здійснює інший вплив на злочинну діяльність, організовує або безпосередньо здійснює розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності [12].

Водночас таке визначення має переважно функціональний характер і не охоплює низки ознак, які розкривають глибинну соціально-правову природу злочинного впливу як явища, що має системну, ідеологічну та субкультурну складову.

Має рацію У.В. Терех в тому, що злочинний вплив слід розглядати також як форму пропаганди кримінально-протиправної діяльності, спрямованої на утвердження та популяризацію кримінальних ідеологій у суспільстві. Такі дії сприяють зміцненню позицій злочинних організацій, створенню відповідних структур та формуванню кримінальної субкультури, яка підтримує і відтворює такий спосіб життя [13].

З огляду на зазначене, заслуговує на увагу підхід, реалізований у КК Вірменії, де ст. 323 і 324 встановлюють кримінальну відповідальність за створення, керівництво та участь в угрупованні, що є носієм кримінальної субкультури, яка існує поряд із відповідальністю за аналогічні діяння, пов'язані зі злочинними організаціями. Таке нормативне вирішення можна розглядати як альтернативу конструкції злочинного впливу, закріпленої у ст. 255-1 КК України. Вірменський підхід передбачає криміналізацію факту належності до спільноти, що функціонує за нормами злочинної ієрархії, подібно до ч. 1 ст. 223-1 КК Грузії, яка встановлює відповідальність за перебування особи у статусі «злочинця в законі».

Відповідно до ч. 3 ст. 323 КК Республіки Вірменія, угрупованням, що є носієм кримінальної субкультури (так званого «злочинського світу»), визнається об'єднання осіб, між якими встановлена кримінальна ієрархія та ієрархічні міжособистісні відносини, яке діє згідно з прийнятими та визнаними ним правилами поведінки, що суперечать обов'язковим нормам, установленим державою, або передбаченим законом формам їх реалізації, з метою вчинення злочину, сприяння його вчиненню, залучення інших осіб до його вчинення, вирішення публічних чи приватних спорів (питань) шляхом насильства, погроз, примусу або інших незаконних дій, а також одержання незаконної вигоди чи іншої переваги [14].

Концептуальна новизна такого підходу полягає в тому, що він охоплює не лише кримінальні дії, а й ідейну, організаційну та нормативну структуру злочинності. Це створює можливість притягнення до відповідальності не тільки за конкретні злочинні дії, а й за саму участь у формуванні кримінального середовища. Такий підхід є особливо значущим для української правової системи з огляду на сучасні виклики, пов'язані з функціонуванням так званого «злочинського світу» та поширенням злочинної субкультури, зокрема в установах виконання покарань.

Безумовно, така законодавча конструкція є важливим кроком у напрямі протидії організованій злочинності, зорієнтованої на нейтралізацію впливу кримінальної субкультури. Водночас вона має і певні вразливі місця. Зокрема, для притягнення до кримінальної відповідальності особи як

учасника відповідного угруповання необхідно довести не лише факт її участі, а й факт існування самого об'єднання, яке відповідає всім установленим законом ознакам. Недоведення хоча б однієї з таких ознак унеможливорює кваліфікацію дій особи за відповідною статтею.

На підставі аналізу дефініції «угруповання, що є носієм кримінальної субкультури», сформульованої в КК Вірменії, можна виокремити низку ознак, які доцільно розглядати як прояви злочинного впливу в розумінні КК України.

1. Встановлення правил поведінки, що суперечать обов'язковим нормам, установленим державою, або передбаченим законом формам їх реалізації.

Під цим діянням слід розуміти формування або нав'язування учасниками угруповання власної системи нормативних приписів, що суперечать чинному законодавству та підміняють його легітимні механізми регулювання суспільних відносин. Йдеться про створення альтернативного, несанкціонованого державою нормативного порядку, який покликаний регулювати поведінку як членів угруповання, так і осіб поза його межами через запровадження норм так званої «кримінальної субкультури» або «понятійного права».

За результатами аналізу судової практики до таких правил можна віднести:

визначення злочинних каст, у яких перебували засуджені (зокрема, «мужики», «козли»), а також переведення з однієї касті в іншу за вчинення дій, що виходять за межі «злочинської моралі»; доведення до засуджених вимог утримання та визначення, до якої касті належатиме засуджений; контроль за дотриманням правил поведінки відповідно до «злочинських законів» і «кримінальних традицій» та забезпечення їх виконання;

розподіл обов'язків між ув'язненими, зокрема призначення осіб для виконання побутових робіт (прибирання камери, приготування їжі тощо);

прийняття рішень щодо незаконної передачі ув'язненим засобів зв'язку та ведення обліку мобільних телефонів, які перебували у користуванні засуджених;

організація збору та розподілу коштів, зокрема здобутих злочинним шляхом, забезпечення поповнення так званого «злочинського общака» (фонду взаємодопомоги в злочинному середовищі), а також підтримання фінансової допомоги («гріву») особам, які відбувають покарання [15; 16; 17].

Такі правила, як правило:

- ґрунтуються на ієрархічній структурі, неформальному авторитеті та репресивному контролі;
- суперечать положенням законів та підзаконних нормативно-правових актів;
- реалізуються шляхом насильства, погроз чи інших неправових засобів, а не через визначені законом процедури;
- поширюються на різні сфери – розподіл майна, вирішення конфліктів, застосування «дисциплінарних» санкцій, висування або «обрання» представників тощо.

Зазначена ознака відображає претензію злочинного угруповання на здійснення квазіправотворчої функції, тобто фактичне формування паралельної системи «права», що підриває принцип верховенства права і ставить під сумнів легітимну юрисдикцію держави. Саме в цьому полягає підвищена суспільна небезпека таких об'єднань, навіть за відсутності у їхніх діях ознак конкретного кримінального правопорушення у вузькому розумінні.

2. Вирішення публічних чи приватних питань шляхом насильства, погроз, примусу або інших незаконних дій.

Це діяння полягає у неправомірному втручанні у врегулювання публічних чи приватних питань із застосуванням насильства, погроз, примусу або інших незаконних дій. Наприклад, у вирокх українських судів зазначається, що суб'єкт злочинного впливу вирішував спори, які виникали між засудженими з огляду на неписані кримінальні «закони», «поняття», виступаючи у таких випадках у ролі «мирового судді», визначав обґрунтованість претензій і ухвалював рішення щодо необхідності покарання винного та його виду [16; 17].

Зазначена ознака свідчить про узурпацію таким угрупованням функцій держави, передусім у частині врегулювання суспільних відносин, що мають правове значення. Йдеться про фактичну підміну суду, арбітражу чи інших уповноважених органів, нав'язування власної юрисдикції над учасниками угруповання, а в окремих випадках – і над особами, які формально до нього не належать. Таким чином формується квазіправова система «вирішення питань», заснована не на законі, а на домінуванні, страху та авторитеті злочинного середовища.

До таких дій, зокрема, належать:

- так звані «розбірки» щодо боргів або інших зобов'язань;
- насильницьке «вирішення» спорів між третіми особами;
- примус до передачі майна чи прийняття зобов'язань без правових підстав;
- вплив на прийняття приватних або службових рішень, пов'язаних з майном, бізнесом, родинними чи суспільно-політичними інтересами;

– забезпечення «послуг» з примусового встановлення контактів, отримання інформації, організації зустрічей або нав'язування певних варіантів поведінки.

Особливо небезпечною є здатність таких дій виходити за межі внутрішнього середовища угруповання, поширюючись на ширші соціальні сфери та підриваючи принципи правопорядку і легітимного урегулювання конфліктів.

3. Наділення кримінальним статусом у межах кримінальної ієрархії.

Прояв цієї ознаки полягає у визнанні за окремими особами особливого становища в структурі злочинного угруповання, заснованого не на правових підставах, а на внутрішніх «поняттях» кримінальної субкультури. Такий статус забезпечує неофіційну, але реальну можливість впливати на інших осіб, координувати їхню поведінку, ухвалювати обов'язкові для виконання рішення, а також формувати правила та застосовувати санкції за їх порушення.

У вироку Садгирського районного суду м. Чернівці від 1 травня 2024 р. зазначено, що встановлення впливу полягає у формуванні ієрархічної структури, у якій винний набуває влади над потерпілим (підлеглим, особою нижчого рангу), внаслідок чого може нав'язувати свою волю всім, хто від нього залежить, – безпосередньо чи через посередників. Поширення впливу полягає у залученні нових «підлеглих» до вже існуючої ієрархічної структури кримінальної громади. З цієї метою можуть застосовуватися методи психологічного впливу, залякування, колективне цькування, погрози, насильство [16].

У вироку Богунського районного суду м. Житомира від 1 квітня 2025 р. зазначено, що Особа-3, після отримання статусу «смотрящего», взяв на себе всю повноту неформальної влади у камері № 302 СІЗО при ДУ «Житомирська УВП (№ 8)» [17].

Наділення певним статусом у межах кримінальної ієрархії означає, що:

- кримінальна ієрархія функціонує як неформальна система розподілу ролей, яка ґрунтується на авторитеті, насильстві, «досвіді» або статусному «висвяченні» («коронуванні»);
- статус у цій системі надається поза межами будь-яких законних процедур, але визнається всередині угруповання і в злочинному середовищі загалом;
- особи з таким статусом виконують функції арбітрів, координаторів або наглядачів («смотрящих»), застосовуючи примус, страх чи інші форми підпорядкування.

Наявність такої структури свідчить про високий рівень організованості угруповання та здатність відтворювати кримінальну субкультуру навіть без фактичного вчинення злочинів. Статусність у межах ієрархії легітимує неформальну владу, яка забезпечує внутрішній контроль та зовнішній вплив, що підриває авторитет державних інституцій.

Таким чином, до проявів злочинного впливу у розумінні примітки 1 до ст. 255 КК України доцільно віднести: 1) встановлення або поширення правил поведінки, що суперечать нормам законодавства України; 2) вирішення питань публічного або приватного характеру із застосуванням насильства, погроз, примусу чи інших протиправних дій; 3) визнання або наділення особи кримінальним статусом у межах злочинної ієрархії.

Запровадження вказаних ознак до дефініції злочинного впливу дасть змогу глибше відобразити його соціально-правову природу¹, підвищити результативність протидії злочинній субкультурі, зокрема в установах виконання покарань, і наблизити кримінальне законодавство України до реалій сучасної організованої злочинності. Модель, реалізована у КК Вірменії, демонструє ефективний підхід до боротьби не лише з конкретними злочинами, а й із самою системою кримінальної ідеології, тому заслуговує на ретельне вивчення та поступове впровадження в національну правову систему як інструмент деідеологізації кримінального середовища.

II. Перебування особи у статусі «вора в законі» (ч. 2 ст. 223-1 КК Грузії)

У межах трансформації кримінального права пострадянських держав спостерігається тенденція до жорсткої криміналізації лідерів злочинного середовища, зокрема осіб, які мають статус так званих «ворів у законі». Особливо показовим є приклад Грузії, яка ще на початку 2000-х років запровадила модель протидії злочинній субкультурі шляхом криміналізації самого факту перебування особи у статусі «зłodія в законі». Частина друга ст. 223-1 КК Грузії встановлює кримінальну відповідальність саме за перебування в такому статусі: «Перебування особи в статусі «зłodія в законі» карається позбавленням волі на строк від дев'яти до п'ятнадцяти років, штрафом або без нього» [20].

Ключова особливість цієї норми полягає у тому, що підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності є сам факт перебування у відповідному статусі, без необхідності доведення вчинення будь-яких конкретних дій. Такий підхід ілюструє конструкцію формального складу

¹ Вчені слушно наголошують на тому, що ст. 255-1 КК України не охоплюються усі форми злочинного впливу [18, с. 290; 19, с. 78].

злочину, за якої не вимагається встановлення суспільно небезпечних наслідків або підготовки до протиправної діяльності.

З позицій сучасної доктрини українського кримінального права така конструкція викликає обґрунтовані сумніви щодо відповідності принципу юридичної визначеності та фундаментальних засад кримінальної відповідальності, зокрема:

- принципу суспільної небезпечності кримінально-карального діяння (*nullum crimen sine actu reus*) – кримінальна відповідальність настає лише за суспільно небезпечне діяння;
- презумпції невинуватості – особа вважається невинуватою, доки її вину не буде доведено в передбаченому законом порядку;
- принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності – відповідальність настає лише за особисте суспільно небезпечне діяння.

Водночас грузинський законодавець обґрунтовує таку криміналізацію особливою роллю «вора в законі» у структурі організованої злочинності. Така особа, навіть без безпосередньої участі у конкретних діях, здійснює неформальне керівництво, санкціонує конфлікти, контролює фінансові потоки, підтримує внутрішню дисципліну злочинного середовища. Відтак сам статус розглядається як джерело латентного злочинного впливу, що, на думку законодавця, становить достатню підставу для криміналізації.

На відміну від такого підходу, КК України не передбачає кримінальної відповідальності за сам факт перебування у статусі суб'єкта злочинного впливу (як і за факт перебування особи у будь-якому іншому статусі). Українське законодавство орієнтоване на криміналізацію активної суспільно небезпечної поведінки, а не символічного статусу. Зокрема, передбачено відповідальність за: створення злочинної організації, керівництво нею або її структурними частинами, участь у ній, а також за створення злочинної спільноти чи керівництво нею, якщо такі дії вчинені особою, яка здійснює злочинний вплив або перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі» (ч. 5 ст. 255 КК України), встановлення або поширення злочинного впливу (ст. 255-1 КК України), а також організацію, сприяння або участь у злочинному зібранні «сходці» (ст. 255-2 КК України).

Таким чином, український законодавець фокусується не на формальному статусі особи, а на конкретних формах реалізації злочинного впливу. Такий підхід є більш збалансованим з точки зору принципу вини та верховенства права. Водночас він створює істотні труднощі для правозастосування, оскільки потребує доведення не лише авторитету особи, а й того, як саме цей авторитет використовувався у злочинній діяльності.

Особливу складність становлять випадки опосередкованого злочинного впливу, характерного насамперед для пенітенціарної системи, де управління здійснюється через символічну владу, а не прямі накази. Особа зі статусом «вора в законі», не будучи формальним членом злочинної організації, може санкціонувати або забороняти «сходки», вирішувати конфлікти, впливати на застосування насильства чи бойкоту. Такі дії – попри їхню об'єктивну суспільну небезпеку – не завжди охоплюються диспозиціями ст. 255 або ст. 27 КК України і можуть залишатися поза межами кримінально-правової реакції.

У цьому контексті ч. 2 ст. 223-1 КК Грузії є прикладом жорсткої законодавчої реакції на явище кримінального лідерства, яка, хоч і виявилася ефективною в конкретному національному середовищі, породжує сумніви щодо відповідності міжнародним стандартам прав людини та принципам кримінальної відповідальності.

У контексті поєднання ефективної протидії злочинному впливу з дотриманням принципів кримінального права оптимальним для України видається не криміналізація самого статусу, а законодавче визначення використання статусу суб'єкта підвищеного злочинного впливу (зокрема «вора в законі») як кваліфікуючої ознаки складу злочину або обтяжуючої обставини. З цією метою доцільно внести зміни до ст. 255-1, 255-2, 255-3 КК України шляхом передбачення відповідних положень, які охоплювали б дії особи, що використовує зазначений статус під час вчинення правопорушень, передбачених цими статтями.

Запровадження такої норми дозволило б забезпечити диференціацію кримінальної відповідальності з урахуванням підвищеної суспільної небезпеки дій, вчинених із використанням неформального авторитету, символічної влади та впливу на кримінальне середовище.

III. Конфіскаційні механізми та правовий режим майна, пов'язаного з діяльністю злочинного середовища: досвід Грузії

Важливим інструментом протидії організованій злочинності у грузинському законодавстві є спеціальні положення щодо правового режиму майна, пов'язаного з діяльністю «злочинного світу», рекетирських структур і наркоторговців. Ці положення закріплено в Законі Грузії «Про організовану злочинність та рекет» від 20 грудня 2005 р., із подальшими редакціями 2018 та 2025 рр. [21].

Особливість грузинського підходу полягає у комплексному правовому регулюванні конфіскації майна, що прямо або опосередковано походить із діяльності злочинного середовища. Стаття 5 цього закону чітко визначає коло активів, які можуть бути піддані конфіскації, а саме:

майно, отримане внаслідок рекетирської діяльності або доходи, одержані від нього;

майно учасника «злочинського світу» / «злочинця в законі», а також майно, яким він фактично користується через членів сім'ї або пов'язаних осіб;

майно наркоторговця або доходи, одержані від такого майна.

Відсутність документальних підтверджень або інших доказів законного походження такого майна є достатньою підставою для його конфіскації за умови наявності доказів зв'язку особи з організованою злочинністю. Ці положення застосовуються як до безпосередніх учасників злочинного середовища, так і до їхніх родичів та пов'язаних осіб (ст. 4 закону), що мінімізує можливість формального відчуження активів з метою уникнення конфіскації.

Законодавець передбачає чітку процедуру цивільної конфіскації відповідного майна за правилами Цивільного процесуального кодексу Грузії. Такий підхід істотно підвищує ефективність правового впливу на економічну базу злочинного середовища – усуваючи один із головних чинників його стійкості й відтворення.

В основі цивільної конфіскації – презумпція винуватості, яка частково або в повному її обсязі діє в деяких іноземних країнах, її застосовують у протидії корупції та організованій злочинності [22, с. 83].

Австралія була однією з перших країн, яка запровадила положення про необґрунтоване багатство як частину свого режиму вилучення майна без вироку суду. Майно має бути конфісковане, якщо власник майна не здатен довести його законне походження. Це стало механізмом боротьби з тяжкою та організованою злочинністю шляхом позбавлення тих, хто займався незаконною діяльністю, їхніх незаконно отриманих прибутків [23].

Відповідно до ст. 72 КК Швейцарії, суд виносить постанову про конфіскацію всіх активів, які знаходяться в розпорядженні злочинної організації. У разі якщо активи знаходяться у власності особи, яка бере участь чи підтримує злочинну організацію (ст. 260ter), їх прирівнюють до таких, що знаходяться у власності організації до тих пір, поки не буде доведено протилежне [24].

Для кримінального законодавства України ця модель становить значний інтерес. Хоча в Україні запроваджено інститут спеціальної конфіскації, він передбачає конфіскацію грошей, цінностей та іншого майна одержаного внаслідок вчинення кримінального правопорушення, доходів від такого майна, а також конфіскацію грошей, цінностей та іншого майна, що були предметом кримінального правопорушення (ст. 96-2 КК України). Водночас досвід Грузії демонструє переваги паралельного механізму цивільної конфіскації, що дозволяє:

- оперативно вилучати активи, які не мають підтвердженого законного походження;

- забезпечувати правову відповідальність за використання злочинного впливу навіть у разі неможливості притягнення особи до кримінальної відповідальності (через символічний статус, страх свідків тощо);

- запобігати легалізації коштів і майна, здобутих унаслідок діяльності злочинного середовища.

З урахуванням зростаючої фінансової потужності організованої злочинності в Україні доцільно розглянути перспективу запровадження у вітчизняне законодавство аналогічного інструменту – у вигляді спеціальної цивільної процедури конфіскації майна, пов'язаного зі «злочинським світом», суб'єктами підвищеного злочинного впливу та організованими злочинними об'єднаннями, за зразком цивільної конфіскації необґрунтованих активів, передбаченої статтями 290–292 Цивільного процесуального кодексу України.

Такий підхід дозволить істотно підвищити ефективність протидії злочинному впливу не лише у кримінально-правовому, а й у майново-фінансовому вимірі.

IV. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочинний вплив

Важливим елементом протидії організованій злочинності є не лише криміналізація участі у злочинних об'єднаннях, а й створення механізмів, що стимулюють добровільну відмову від такої діяльності та сприяють співпраці з органами правопорядку. Одним із дієвих інструментів є звільнення від кримінальної відповідальності за умови активного сприяння викриттю організованих злочинних структур.

Відповідно до ч. 6 ст. 255 КК України, особа, за винятком організатора або керівника злочинної організації, може бути звільнена від кримінальної відповідальності за участь у злочинній організації (частини друга або третя цієї статті), якщо до моменту повідомлення їй про підозру вона добровільно повідомила про створення такої організації або свою участь у ній і активно сприяла її розкриттю [12]. Така норма спрямована на дестабілізацію злочинного середовища шляхом внутрішньої демобілізації його учасників і підвищення ефективності розслідувань

Подібні підходи закріплено й у законодавстві пострадянських держав, зокрема Вірменії та Грузії, що дає змогу оцінити національну модель у порівняльно-правовому аспекті.

Так, ч. 4 ст. 324 КК Вірменії передбачає звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка добровільно повідомила компетентні органи про свою участь в угрупованні, що є носієм кримінальної субкультури, і сприяла припиненню його діяльності. Водночас у разі наявності в діях цієї особи ознак іншого злочину вона підлягає відповідній відповідальності [14].

КК Грузії містить низку спеціальних норм щодо звільнення від кримінальної відповідальності у справах, пов'язаних зі злочинним впливом. Зокрема, примітка до статті 223-1 встановлює можливість звільнення особи, яка добровільно повідомила про членство в «злочинському світі», якщо її співпраця сприяла встановленню особи, яка вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин, або створила істотні умови для його розкриття, за умови відсутності в її діях ознак іншого злочину. Аналогічні положення закріплено у примітках до статті 223-3 (підтримка діяльності «злочинського світу») та статті 223-4 (звернення до «вора в законі»), що підкреслює системний характер підходу грузинського законодавця [20].

Усі ці положення мають спільні риси: добровільність повідомлення, активне сприяння припиненню діяльності злочинного об'єднання або розкриттю тяжкого злочину, а також відсутність у діях особи складу іншого злочину.

Водночас чинне українське законодавство не містить подібних норм щодо діянь, передбачених ст. 255-1 КК України (встановлення або поширення злочинного впливу) та ст. 255-3 КК України (звернення за застосуванням злочинного впливу).

У.В. Терех цілком обґрунтовано пропонувала доповнити ст. 255-1 КК України ч. 4, яка встановлювала б підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за діяння, передбачені частинами першою та другою цієї статті. Згідно з цією концепцією, таке звільнення можливе у випадках, коли особа до повідомлення їй про підозру добровільно відмовилася від подальшої злочинної діяльності, повідомила про злочин, сприяла запобіганню або припиненню злочинного впливу чи надала інформацію, що дозволила встановити особу суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «злочинного лідера» [13, с. 205].

Запровадження подібних норм до статей ст. 255-1, 255-3 КК України дозволило б: розширити інструменти деструкції злочинних структур зсередини; посилити мотивацію до співпраці учасників злочинного середовища з органами правопорядку; гармонізувати національне кримінальне законодавство з кращими міжнародними практиками протидії організованій злочинності.

Висновки. 1. Аналіз законодавчих моделей Вірменії та України у сфері кримінально-правової протидії організованій злочинності виявляє істотні доктринальні та практичні розбіжності у підходах до визначення та криміналізації феномену злочинного впливу. Концепція «угруповання, що є носієм кримінальної субкультури», закріплена у ст. 323 і 324 КК Вірменії, дозволяє охоплювати не лише окремі прояви злочинної діяльності, а й соціально-організаційні механізми функціонування злочинного середовища – його ідеологічну основу, ієрархічну структуру, субкультурний вплив на поведінку як членів угруповання, так і осіб поза його межами.

На відміну від цього, чинна редакція примітки 1 до ст. 255 КК України визначає злочинний вплив переважно через функціональні характеристики індивідуальних дій (сприяння, спонукання, координація злочинної діяльності тощо), без урахування глибинних ідеологічних та субкультурних елементів цього явища. Такий підхід обмежує ефективність правової протидії злочинній субкультурі як одній з найбільш стійких форм організованої злочинності, що відтворюється у суспільстві та особливо – у пенітенціарному середовищі.

У цьому контексті для вдосконалення українського кримінального законодавства доцільним є розширення змісту дефініції злочинного впливу за рахунок включення таких ознак: 1) встановлення або поширення правил поведінки, що суперечать нормам законодавства України; 2) вирішення питань публічного або приватного характеру із застосуванням насильства, погроз, примусу чи інших протиправних дій; 3) визнання або наділення особи кримінальним статусом у межах злочинної ієрархії.

Імплементация такого підходу дасть можливість: точніше відобразити соціально-правову природу злочинного впливу; забезпечити адекватну кримінально-правову реакцію на організовані форми злочинної субкультури; підвищити ефективність протидії сучасним проявам організованої злочинності, особливо в умовах пенітенціарних установ.

2. Аналіз грузинської моделі криміналізації статусу «вора в законі» засвідчує її ефективність для деідеологізації злочинного середовища, водночас викликаючи сумніви щодо відповідності базовим принципам кримінального права (принципу суспільно небезпечного діяння, презумпції невинуватості, індивідуалізації кримінальної відповідальності).

Українське законодавство, яке фокусується на криміналізації конкретної суспільно небезпечної поведінки, демонструє більш збалансований підхід, однак потребує вдосконалення для підвищення ефективності боротьби з латентними формами злочинного впливу.

Доцільним є запровадження у ст. 255-1, 255-2 та 255-3 КК України положень, що враховували б використання статусу суб'єкта підвищеного злочинного впливу як кваліфікуючої ознаки, що забезпечить належну диференціацію відповідальності та підвищить ефективність протидії організованим злочинності.

3. Досвід Грузії у врегулюванні конфіскаційних механізмів щодо майна, пов'язаного з діяльністю організованої злочинності та «злочинського світу», свідчить про високу ефективність паралельних правових інструментів, що охоплюють як кримінальну, так і цивільну відповідальність. Такий підхід забезпечує системний удар по економічній основі злочинного впливу, унеможливорює легалізацію доходів злочинного походження та істотно обмежує ресурси, необхідні для підтримання ієрархії й субкультури злочинного середовища.

Для України запровадження подібної моделі спеціальної цивільної конфіскації, з урахуванням міжнародних стандартів і принципів справедливого судочинства, є перспективним напрямом удосконалення законодавства у сфері протидії організованим злочинності. Такий крок дозволив би створити більш дієву й цілісну систему правового реагування на виклики, пов'язані зі зростанням фінансового впливу організованих злочинних структур у сучасних умовах.

4. Порівняльний аналіз показує, що впровадження спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані зі злочинним впливом, є важливим і ефективним інструментом для підризу стійкості організованих злочинних структур. У законодавстві Вірменії та Грузії такі положення застосовуються системно й охоплюють не лише участь у злочинному об'єднанні, а й членство в «злочинському світі», підтримку діяльності «злочинського світу» та звернення до «вора в законі». Українське законодавство наразі передбачає таку можливість лише для ст. 255 КК України, що звужує потенціал впливу цього механізму. Запровадження відповідних норм у ст. 255-1 і ст. 255-3 КК України сприятиме послабленню організованих злочинних структур, підвищенню ефективності правозастосування та відповідатиме кращим міжнародним практикам протидії організованим злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Varese F., Lonsky J., Podvysotskiy Y. The resilience of the Russian mafia: an empirical study. *The British Journal of Criminology*. 2021. Vol. 61(1). P. 143–166. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjc/azaa053>.
2. Вознюк А. Протидія організованим злочинності в Україні: перспективи удосконалення кримінального законодавства. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1 (11). С. 176–194. DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.1.18>.
3. Вознюк А.А. Встановлення або поширення злочинного впливу: актуальні питання кримінальної відповідальності. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 3 (17). С. 21–39. DOI: 10.34015/2523-4552.2021.3.03.
4. Вознюк А., Дудоров О. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою: аналіз законодавчих новел. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2021: Альманах наукових праць / за ред. Є.Л. Стрельцова, О.В. Козаченка, О.М. Мусиченко*. Миколаїв: МІП НУ ОЮА, 2021. С. 21–31.
5. Гацелюк В. Криміналізація суспільно небезпечних діянь протягом дії Кримінального кодексу України 2001 року: останні сюжети на фоні загальної палітри законодавчих рішень. Київ: ВАІТЕ, 2021. 228 с.
6. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Кримінально-правова протидія діяльності організованих злочинних об'єднань: аналіз законодавчих новел, визначення перспектив. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2022. № 2. С. 152–167. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2022.2.15>.
7. Кваша О.О. Вдосконалення законодавства у сфері протидії організованим формам злочинності: ілюзії та реальність. *Правова держава*. 2021. Вип. 32. С. 394–403.
8. Міневич О.І. Поняття та види правових помилок: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2021. 237 с.
9. Околіт О.В. Кримінальна відповідальність за створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Київ, 2023. 272 с.
10. Нікітін А.О. Кримінальна відповідальність за злочини, пов'язані зі злочинним впливом: дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2024. 288 с.
11. Нікітін А.О. Злочинний вплив та доцільність його збереження у новому Кримінальному кодексі України. *Наукові записки НаУКМА. Серія «Юридичні науки»*. 2021. № 7. С. 44–51. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2021.7.44-51>.

12. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. (станом на 1 травня 2025 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
13. Терех У.В. Кримінальна відповідальність за встановлення або поширення злочинного впливу в Україні: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Львів, 2025. 228 с.
14. Кримінальний кодекс Республіки Вірменія від 5 травня 2021 р. (станом на 1 квітня 2025 р.). URL: <https://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=154256>.
15. Вирок Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 14 лют. 2025 р. у справі № 676/1013/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125175053>.
16. Вирок Садгирського районного суду м. Чернівці від 1 трав. 2024 р. у справі № 722/1455/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118745168>.
17. Вирок Богунського районного суду міста Житомира від 1 квіт. 2025 р. у справі № 295/4502/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126247517>.
18. Красницький І.В., Яремко Г.З. «Злочинний менеджмент»: огляд об'єктивних ознак злочинного впливу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 86. Ч. 4. С. 284–291. (Серія «Право»). DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.43>.
19. Нікітін А.О. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані зі злочинним впливом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. № 80 (2), 2023. С. 77–84. (Серія «Право»). DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.11>.
20. Кримінальний кодекс Грузії від 22 липня 1999 р. № 2287-нд. (станом на 16 квітня 2025 р.). URL: <https://surl.li/pxlfvg>.
21. Закон Грузії «Про організовану злочинність та рекет» від 20 грудня 2005 р. № 2354-RS (станом на 16 квітня 2025 р.). URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/27814?publication=2>.
22. Чернявський С., Вознюк А. Зарубіжний досвід правової протидії незаконному збагаченню. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. Вип. 17 (1). С. 79–89. DOI: <https://doi.org/10.33270/04191701.79>.
23. Booz A.H. Comparative Evaluation of Unexplained Wealth Orders, prepared for the US Department of Justice. *National Institute of Justice, Final Report*. 2011. October 31, 2012. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/237163.pdf>.
24. Кримінальний кодекс Швейцарії від 21 груд. 1937 р. (станом на 01.01.2025). URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/54/757_781_799/de.